

„PRYČ OD RAKOUSKO-UHERSKA!“
Projekt tranzice/transformace hospodářského prostoru českých zemí/
Československa zrozený na konci Velké války a jeho tvůrci¹

EDUARD KUBŮ – BARBORA ŠTOLLEOVÁ

KUBŮ, Eduard – ŠTOLLEOVÁ, Barbora. “Away from the Austro-Hungarian Empire!” The Project of Transition/Transformation of the Economic Space of the Bohemian Lands/Czechoslovakia Born at the End of the Great War and its Creators. *Historický časopis*, 2026, 74, 1, pp. 69-100, Bratislava.

The study presents the emerging discourse among Czech national economists and business elites during the First World War on the economy of the future independent Czech/Czechoslovak state. The preparation for economic disengagement from Vienna and Budapest acquired institutional form, when the top national Czech business associations were formed; press form, namely reflections on the state of the economy and future economic policy in the pages of the daily newspapers and magazines; and, above all, the form of an explicit transition-transformation economic programme/project. In addition to the programme itself, the focus of the research is on its creators as a specific, exclusive group of people with unusually high economic, social and cultural capital. The collective biogram shows a very close link to the business environment, especially to the banking sector.

Key words: Economic Transition/Transformation. Transformation Project. Austria-Hungary. Czechoslovakia. Jaroslav Preiss. Vilém Pospíšil. Alois Rašín.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2026.74.1.3>

Změny, které přinesl vývoj Velké války a následně formování samostatného/svrchovaného československého státu jako nástupnického státu rakousko-uherské monarchie, byly neobyčejně hluboké, všeobjímající. Nejviditelnější jsou změny politické, teritoriální, nacionální. Jejich inherentní součástí jsou ovšem změny sociální, kulturní, mentální a v neposlední řadě hospodářské. Zkoumáme-li podstatu ekonomických změn, jedná se zprvu o „tranzici“, přechod ve smyslu oddělování od Rakousko-Uherska. Ta však současně položila jasný základ nadcházející „transformaci“, tedy souboru procesů ve srovnání s tranzicí systematick-

1 Studie vznikla s podporou Ministerstva zemědělství, institucionální podpora MZE-RO0818 (Eduard Kubů) a programu Cooperatio poskytovaného Univerzitou Karlovou, vědní oblast History, řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (Barbora Štolleová).

tějších, komplexnějších, hlubších. Transformací rozumíme přestavbu systému, jež vyjadřuje oproti minulosti fundamentální kvalitativní změny a je zamýšlena jako trvalá.² Formování ekonomiky nového státu totiž významně přerostlo pouhou odlukou od bývalé monarchie. Změny se zásadně propsaly do právního řádu, politického systému, sociálních struktur, majetkové stratifikace atd. V dalších fázích vývoje se jednalo o postupné naplnění atributů procesů transformačních (míra narušení, resp. destrukce těsných svazků s Vídní a Budapeští, široká obměna elit, rozsáhlé vlastnické přesuny v souvislosti s pozemkovou reformou, repatriací kapitálu a jejich důsledky). Přitom každou diskontinuitu, k níž došlo v kontextu formování Československa, nepovažujeme za změnu transformační.

Vzniku samostatného státu logicky předcházely rozličné úvahy o jeho ekonomickém uspořádání a o řešení akutních problémů. Mluvíme-li v rámci této studie o tranzičně-transformačním projektu, máme na mysli soubor předvídaných opatření zpracovaných v závěru války skupinou osobností politického a hospodářského života spojených s Národním výborem československým, tak jak se rekonstituoval v červenci roku 1918 jako orgán reprezentující nacionálně české politické struktury odhodlané vybudovat neodvislý stát. Jedná se o dva programové dokumenty, jež jako celek připravovaly nejvýznamnější akty po převzetí moci československým státem a později vešly ve známost pod označením „návrh politického zákona“ a „návrh hospodářského zákona“.³

Byť se Československo zrodilo jako stát multinacionální, československý tranzičně-transformační projekt je způsobem vzniku konstruktem nacionálně českým. Slovenská společnost přijímala a identifikovala se s myšlenkou společného státu oproti českému prostředí s časovým odstupem,⁴ společnosti německá

-
- 2 Ke konceptu ekonomické transformace v historické perspektivě nejnověji např. KÜHRER-WILACH a LEMMEN. Transformation in East Central Europe: 1918 and 1989. A Comparative Approach. In *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 2016, Vol. 23, No. 4, s. 573-579, <https://doi.org/10.1080/13507486.2016.1178895> nebo LUBINSKI; WADHANI; GARTNER a ROTTNER. Humanistic Approaches to Change: Entrepreneurship and Transformation. In *Business History, Special Issue „Entrepreneurship and Transformations“*, 2023, May, No. 5, <https://doi.org/10.1080/00076791.2023.2213193>. Studie se při rozlišování pojmů „tranzice“ a „transformace“ identifikuje se závěry diskuse na workshopu organizovaném European Business History Association a Universität Wien s názvem *Business History and Transformations in Central and Eastern Europe* konaném 24. – 25. 10. 2024 ve Vídni.
 - 3 HODÁČ. O náš hospodářský program. In *Obzor národohospodářský*, 1926, roč. XXXI., leden, s. 1-38.
 - 4 HRONSKÝ. K slovenskej politike v období prvej svetovej vojny (1914 – 1918). In *Historický časopis*, 1969, roč. 17, č. 4, s. 473-514, zvl. 479; KRAJČOVIČOVÁ. Slovenská národná rada roku 1918. In *Historický časopis*, 1969, roč. 17, č. 2, s. 177-197, zvl. 179; HOLEC. Hospodářský vývoj Slovenska bezprostredne po vzniku Československa v kontexte česko-slovenských vzťahov. In *Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Zv. 1*. Praha 1999, s. 273-278; HOLEC. Hospodárstvo. In KOVÁČ. *Slovensko v 20. storočí. 2. zväzok*.

a maďarská ji dokonce odmítaly. Podkarpatská Rus se do projektování Československa vůbec nepromítla, neboť k němu byla přiřazena Dohodou dodatečně. To ale neznamená, že by projekt byl omezen na nacionálně českou společnost v českých zemích, prokazatelně kalkuloval i s územími obývanými Němci v českém pohraničí a také s Horními Uhrami/Slovenskem (viz níže).

Dosavadní literatura se procesům tranzice/transformace v kontextu vzniku Československa věnuje zpravidla nikoliv jako funkčnímu celku, ale v jejich jednotlivých podstatných, úzce vymezených segmentech (nostrifikace firem,⁵ pozemková reforma,⁶ právo,⁷ kultura ad.), výklad navíc obvykle pracuje s prostou časovou sousledností událostí. Naše studie se soustředí na ekonomickou změnu, která sice byla součástí tranzice/transformace jako takové (prorůstala s dalšími změnami), avšak dostalo se jí jako jejímú klíčovému prvku detailního rozpracování.

To, co dnes vnímáme jako ekonomickou transformaci, pochopitelně ve své době nemělo jednotící zastřešující označení a pro současníky znamenalo jen kroky měnící zažitý rámec, mechanismus (řízení) a chod ekonomiky. Ve slovenském prostředí používání pojmu „tranzícia“ v kontextu vzniku a vývoje Československa akceptuje Dušan Kováč.⁸

Prvá svetová vojna 1914 – 1918. Bratislava 2008, s. 99-132.

- 5 K nostrifikaci včetně další literatury srv. především: LACINA. Nostrifikace podniků a bank v prvním desetiletí Československé republiky. In *Český časopis historický*, 1994, roč. 92, č. 1, s. 77-93; ČIŽINSKÝ. *Nostrifikace průmyslových podniků v českých zemích 1918–1929.* Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav hospodářských a sociálních dějin 2006; KUBŮ a ŠOUSA. Nostrifikace firem: cesta k uchopení hospodářské moci. In KUBŮ a JANČÍK, eds. *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945).* Praha 2011, s. 339-364.
- 6 K pozemkové reformě a problematice se k ní vztahující z různých perspektiv v novější době: PŠENÍČKOVÁ. *Zbytkové statky v Čechách: 1918–1948.* Praha 1998; JANČÍK. Pozemková reforma – nástroj nacionálního přerozdělení půdního fondu. In KUBŮ a JANČÍK, eds., *Nacionalismus zvaný hospodářský*, s. 275-338; KAUCKÁ. „*Taková tlačenice na jednom dvorečku!*“, aneb *První pozemková reforma na velkostatkách Křivoklát, Plasy a Radnice (1918–1938).* Praha 2018; HORČIČKA a kol. *Cizí páni na české půdě: pozemková reforma v meziválečném Československu na statcích cizích státních příslušníků.* Praha 2021.
- 7 KUKLÍK. *Příběh československé ústavy 1920, I., Příprava a přijetí ústavy.* Praha 2020; týž. *Znárodně Československo: od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě.* Praha 2010, s. 17-55; BAŽANTOVÁ. Návrh tzv. Hospodářského zákona z roku 1918 a jeho aplikace. In Kol. autorů. *Republika v pohybu.* Praha 2022, s. 15-58.
- 8 KOVÁČ. Spoločnosť na Slovensku v dynamickej fáze svojho vývoja od konca 19. storočia do roku 1945. In KOVÁČ a HANULA a kol. *Z monarchie do republiky a z demokracie do totality. Spoločnosť na Slovensku od konca 19. storočia do roku 1945.* Bratislava 2022, s. 13-14.

Proces ekonomické tranzice/transformace v námi zkoumaném případě lze funkčně členit do čtyř vývojových etap odlišujících se obsahem, mírou konkretizace řešených otázek i charakteristikou profilujících aktérů:

1. počáteční nesystematizované myšlenky, úvahy;
2. vznik celistvé vize ekonomické tranzice/transformace, projekt (program) s vazbou na budoucí samostatný stát;
3. vytvoření tranzičních/transformačních realizačních rámců (právní zaktovení jednotlivých kroků tranzice/transformace);
4. detailní rozpracování dílčích kroků a jejich realizace, popř. korekce.

Již od druhého roku války nabíhaly v českém veřejném prostoru úvahy o řešení hospodářských problémů po válce (etapa první), od jara do podzimu 1918 nabýval projekt pevnějších kontur, byl situován do svrchovaného „národního státu“ (etapa druhá). Východisko realizace změn znamenal 28. říjen. Základní realizační rámce byly uzákoňovány v relativně dlouhém časovém úseku počínaje listopadem 1918 až do 1920 (etapa třetí). V přímé návaznosti na ně dochází k průběžnému naplňování tranzičně-transformačního projektu. Dílčí kroky jsou po roce 1920 dále rozvíjeny jak legislativně, tak v hospodářském životě, což z projektu činí projekt v jeho rozpracování a realizaci v řadě ohledů protrahovaný (etapa čtvrtá).

Jako klíčové segmenty/klastry ekonomické tranzice/transformace vystupují do popředí: zformování samostatné československé ekonomiky (celní hranice, samostatná měna); redefinice institucionálních rámců (státní instituce, samospráva, zájmové sdružování); redistribuce majetkových podstat (nostrifikace a repatriace kapitálu, pozemková reforma) a z výše uvedeného pramenící změny mentalitních vzorců aktérů trhu (strany nabídky i strany poptávky). Zjednodušeně řečeno, jde o změnu charakteru a fungování trhu (kapitálu, zboží i práce). Každý z těchto segmentů přináší velmi rozporuplná hodnocení ze strany současníků i moderních hospodářských historiků, a to ve škále od sebezáchovných opatření při zakládání státu a fungování ekonomiky až po dehonestování klíčových aktérů a stigmatizaci některých segmentů transformace jako škodlivých, ba diskriminujících.

Následující text se zaměřuje na první a druhou etapu ekonomické tranzice/transformace, etapu konceptualizační, tedy na proces myšlenkového zrání a vzniku celistvé vize v podobě programového projektu. Těžiště studie spočívá ve zkoumání jeho tvůrců. Bez něj nelze hlouběji pochopit obsah a smysl projektu samotného. Dosavadní pojednání problematiky se spokojila s výčtem „velkých jmen“, aniž je svázala s jejich ekonomickým, sociálním a kulturním kapitálem.⁹

9 GALANDAUER. Ideový zápas o ekonomickosociální strukturu československého státu v le-

Tážeme se:

- a. Jak se autorsky v průběhu války rodil diskurs o hospodářském uspořádání budoucího státu?
- b. Kdo se na přípravě ekonomického tranzičně-transformačního projektu podílel? Lze konstruovat kolektivní biogram tvůrců projektu?
- c. Do jaké míry se ve formování vizí a konkretizaci tranzičně-transformačního projektu/programu uplatnili národohospodáři, podnikatelé/představitelé silných vlivových podnikatelských skupin?

Úvahy a přípravy na hospodářské uspořádání po válce v tiskovém diskursu

Délka války zaskočila všechny její aktéry v poli i v zázemí. Narůstající problémy hospodářské, ať již nedostatek surovin a potravin či potřeba pracovních sil, mutovaly myšlení, stanoviska napříč společnostmi. S přibývajícím časem válečného vyčerpání se objevovaly představy o hospodářském uspořádání, životě po válce. Bylo stále zřejmější, že prostý návrat k předválečnému stavu nebude možný. První úvahy v tomto směru se v nacionálně českém prostředí promítaly na stránkách prestižního periodika zaměřeného na ekonomické otázky – *Obzoru národohospodářského*, přestože stejně jako další tisk, zejména denní, byl vystaven nesmlouvavým zásahům cenzury.¹⁰ K cenzurou překvapivě tolerovaným již v roce 1915 náležely kritické názory k hospodářskému sblížování monarchie s Německem.¹¹ Národohospodář Bráfovy¹² školy Jan Matys¹³ vedle trhu surovin a trhu práce bral v potaz dopady válečných poměrů i na konzum a oběh statků

tech 1917–1918. In *Československý časopis historický*, 1979, roč. 27, č. 4-6, s. 681-703; LACINA. Hospodářská politika české buržoazie a vznik Československé republiky. In *Československý časopis historický*, 1984, roč. 32, č. 4-6, s. 668-692; LACINA. Státoprávní koncepce české buržoazie a jejich realizace v letech 1918–1920. In *Sborník k dějinám 19. a 20. století*, 1989, s. 5-19; týž. *Formování československé ekonomiky 1918–1923*. Praha 1990, s. 60-64.

10 *Obzor národohospodářský* vycházel od roku 1896 jako orgán Jednoty ku povzbuzení průmyslu v Čechách a Vývozního spolku pro Čechy, Moravu a Slezsko. V letech první světové války vycházelo 11 čísel ročně. Blíže viz KRAMÁŘ. K počátkům českého národohospodářského tisku. In *Paginae historiae: sborník Národního archivu*, 2010, roč. 18, s. 119-123.

11 Jednota ku povzbuzení průmyslu v Čechách ve své resoluci vyzývala k „největší obezřetnosti“ ohledně zřízení celní unie s Německem. Rubrika „Rozhledy“ připomínala také zamítavé postoje obchodních a živnostenských komor v Plzni a v Budějovicích, jež vyústily v nesmlouvavém konstatování: „z hospodářského přimknutí k Německu nemohou našemu hospodářství povstati žádné podstatné všeobecné výhody co do vývozu do Německa, ale naopak mohou povstati velké škody z usnadněného dovozu Německa k nám. To platí stejnou měrou pro zemědělství jako pro průmysl“. *Rozhledy*. In *Obzor národohospodářský*, 1916, roč. XXI., listopad, s. 496; tamtéž, 1916, roč. XXI., únor, s. 104-105.

12 Albin Bráf (1851–1912), český právník, univerzitní profesor, politik, národohospodář, v letech 1908–1909 a 1911–1912 předlitavský ministr orby.

13 Jan Matys (1877–1931), český právník, národohospodář.

vůbec. Předpovídal trvalé posuny v průmyslové výrobě a současně také směrem k „*nebezpečným zjevům společenským*“.¹⁴ V dobovém komentáři bylo možno číst: „*Válka posunula do popředí otázku vnitřní kolonizace a reformy pozemkové a bytové.*“ Kalkulovalo se s výhledovými řešeními na principu družstev.¹⁵ Dobové články předjímaly také nezbytnost dobudování a lepšího zprůchodnění dopravních cest.¹⁶

Úvahy o budoucím hospodářském uspořádání získaly na počátku roku 1916, tedy poměrně brzy, reprezentativní institucionální platformu s názvem České ústředí pro záležitosti zásobovací a hospodářské otázky poválečné. Jednalo se o volné sdružení zástupců české územní samosprávy, zájmové samosprávy a dalších útvarů českého veřejného života. Mezi nimi významnou roli hrála Obchodní a živnostenská komora (dále jen OŽK) v Praze. Cílem bylo do služeb poválečné obnovy „*postavití intelektuální hodnoty všech vrstev národa a upravití jejich součinnost jak v zájmu státního celku, tak i se zřetelem k potřebám českým*“.¹⁷ Svou povahou se jednalo o svépomocnou akci, jež rozpracovaným organizačním zázemím ukazovala na cosi, co ve skutečnosti odpovídalo funkci spolku. Proponováno bylo řešení otázek zásobovacích, valutových a měnových, daňových, obchodní politiky, dopravní politiky, záležitostí úvěrových, živnostenských, ale např. i sociální politiky.¹⁸ V prezidiální komisi pod předsednictvím bývalého rakouského ministra obchodu Josefa Fořta zasedali profesor národního hospodářství Cyril Horáček, prezident OŽK v Praze Václav Němec a prezident české zemědělské rady Adolf Prokůpek.¹⁹ K významným organizátorům se přiřadili i pozdější čelní funkcionáři československého ministerstva obchodu Rudolf Hotowetz a Václav Schuster.²⁰ Z původně navrhované široké agendy se jádrem

14 MATYS. Nové cesty průmyslového vývoje? In *Obzor národohospodářský*, 1916, roč. XXI., leden, s. 11, 15.

15 Rozhledy. In *Obzor národohospodářský*, 1916, roč. XXI., březen, s. 151.

16 Tamtéž, 1916, roč. XXI., leden, s. 56.

17 Citováno dle Ustavující schůze českého ústředí pro záležitosti zásobovací a hospodářské otázky poválečné. In *Venkov*, 1916, roč. 11, č. 26, 30. 1. 1916, s. 6. Srv. též České Ústředí pro záležitosti zásobovací a hospodářské otázky poválečné. In *Odborové sdružení československé. Ústřední korespondenční a statistický časopis českoslov. odb. a vzdělávacích spolků*, 1916, roč. 20, č. 7, s. 100-101.

18 Tamtéž.

19 Josef Fořt (1850–1929), český národohospodář, novinář, ministrem obchodu 1906–1907; Cyril Horáček (1862–1943), český národohospodář, politik, československý ministr financí 1919; Václav Němec (1845–1924), český podnikatel, politik; Adolf Prokůpek (1868–1934), český sedlák, politik a agrární spolkový funkcionář.

20 Rudolf Hotowetz (1865–1945), český národohospodář, ministr průmyslu, obchodu a živnosti Československa (1920–1921); Václav Schuster (1871–1944), český národohospodář a politik, státní tajemník ministerstva obchodu (1919).

aktivit staly praktické záležitosti drobného a středního podnikání, jeho podpory a poválečné resuscitace. Příkladem může být pozornost věnovaná dostupnosti živnostenského úvěru.²¹ Těžiště aktivit Ústředí spočívalo časově v roce 1916 a na počátku roku 1917, následně se zprávy o jeho činnosti z veřejného prostoru vytratily.

V roce 1917 vstupovaly do českého tiskového diskursu nově myšlenky zasahující i vzdálenější budoucnost. Najdeme zde konstatování, že dojde nesporně ke změnám teritoriálním a velkým změnám politickým, a tudíž i hospodářským. Za problém světového kalibru byl označen hospodářský zápas států Dohody s centrálními mocnostmi. Očekávalo se, že dohodové státy budou spolupracovat úžeji než dříve.²²

Další institucionální aktivitou vzniklou v českém prostředí a cílenou k hospodářskému uspořádání po válce bylo vyhlášení veřejné soutěže Národohospodářského ústavu při České Akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění v Praze o finanční ceny. Jejím předmětem bylo kritické pojednání o stavu a především o budoucích opatřeních k hospodářské stabilizaci a obnově ve čtyřech vymezených oblastech – zemědělství, průmyslu a živnostech, obchodu (včetně zahraničního) a peněžnictví, to vše „v oblasti českého národa“.²³ Zvláštní pozornost na stránkách tisku byla věnována peněžnictví. Ukazovalo se, že část teoretické fronty národohospodářské se vymezuje kriticky vůči velké moci bankovního kapitálu. Byla postavena otázka, „je-li zdrávo bující ovládnutí všeho života hospodářského a zejména průmyslového bankami“.²⁴

Přemýšlení a přípravy na poválečnou obnovu hospodářství, třebaže válka ještě trvala, opodstatňovala a ospravedlňovala i rakouská státní správa. Ke 30. březnu 1917 byly zřízeny dvě ústřední instituce ke koordinaci a projednávání otázek „válečného a přechodného hospodářství“. Komise pro válečné a přechodné hos-

21 Např. v 1917 publikovaný rozklad Felixe Illnera, generálního tajemníka Jednoty založen (ILLNER. *Živnostenský pomocný úvěr poválečný*. Praha 1917) nebo SCHUSTER. Úvěrová pomoc pro živnostníky vracející se z války. In *Národ*, 1917, roč. 1, č. 1, s. 4-5.

22 Srv. např. Hospodářský boj po válce, hospodářské sblížení německo-rakouské a budoucnost německého exportu. In *Obzor národohospodářský*, 1917, roč. XXII., leden, č. 1, s. 39-41.

23 Národohospodářský ústav při České Akademii v Praze. In *Obzor národohospodářský*, 1917, roč. XXII., leden, s. 63-64.

24 Explicitně se mluvilo o nešvaru soustředění moci hospodářské v úzkém kruhu bankovních manažerů. I *Obzor národohospodářský* byl nicméně nucen respektovat stále užší mezibankovní spolupráci v podobě konsorciálních obchodů i jinou, zejména zakladatelskou, a předvídal, že doba poválečná „přinutí české banky k semknutí ještě bližšímu“. Rozhledy. In *Obzor národohospodářský*, 1917, roč. XXII., květen, s. 230–232; K otázce koncentrace a specialisace českých bank. In *Obzor národohospodářský*, 1917, roč. XXII., červenec, s. 310-315; Peněžnictví po válce. In *Obzor národohospodářský*, 1917, roč. XXII., červen, s. 271-274.

podárství byla složena ze válečných hospodářských ústředí jako samosprávných institucí podnikatelstva fungujících pod dozorem státu a zástupců ministerstev obchodu, financí, orby a vojenství.²⁵ Generální komisariát válečného a přechodného hospodářství jako zvláštní oddělení ministerstva obchodu vyjadřoval rozhodovací pravomoci státní správy.²⁶ Nově zřizované struktury s širokými, byť vágně naformulovanými kompetencemi měly předcházet kompetenčním střetům v přebyrokratizovaném, nepružném a nepřehledném řízení ekonomických procesů v Předlitavsku. S ohledem na skutečnost, že se jednalo o instituce vídeňského centralismu, se jejich představy o poválečném uspořádání s českým diskursem mýjely.

Pro budoucnost se ukázal jako zásadně důležitý Svaz českých bank. Na založení stavovské organizace, jejímž cílem byla ochrana zájmů českých bank, bylo dosaženo shody v červenci 1917. Měla ztělesňovat „*váhu a moc českého bankovního kapitálu*“.²⁷ Ambice svazu byly vysoké. Předpokládalo se, že se na něj budou v odborných otázkách obracet stát, země, obchodní komory a jiné korporace. Jako významnou událost vnímal plánované založení i český liberální denní tisk. S bankovním kapitálem politicky a zájmově úzce spjaté *Národní listy* počátkem července konstatovaly, že aktuálním zvýšením kapitálu se Živnostenská banka jako největší česká banka přiznává „*k velkým úkolům*“, jejichž řešení se od bank po válce očekává. Banky byly označeny za nositele a oporu kapitalistického vývoje.²⁸ O týden později totéž periodikum psalo o podnětu ke zřízení svazu českých bank jako základu pro řešení přechodu z válečného hospodářství na mírové.²⁹ Ustavující schůze svazu se za účasti drtivé většiny akciových nacionálně českých bankovních ústavů uskutečnila v září 1917. Závěrem bylo proklamováno odhodlání „*společnou činností sloužit českému hospodářskému celku*“.³⁰ Za touto formulací je již možno hledat explicitní vyjádření myšlenky

25 Vyhláška ministra obchodu č. 136 ř. z. ze dne 30. března 1917, již se zřizuje komise pro válečné a přechodné hospodářství. In *Zákoník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené*, částka LVII., s. 332-333; dostupné online: <https://is.muni.cz/do/1499/el/estud/praf/ps09/dlibrary/web/rs.html> [cit. dne 6. 1. 2025].

26 Nařízení ministra obchodu ve shodě s účastnými ministry č. 137 ř. z. ze dne 30. března 1917, jímž se zřizuje generální komisariát válečného a přechodného hospodářství v ministeriu obchodu. In *Zákoník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené*, částka LVII., s. 333-334, dostupné online tamtéž.

27 Rozhledy. In *Obzor národohospodářský*, 1917, roč. XXII., září, s. 357.

28 Hovořilo se o „*udržení vůdčího místa českých bank v hospodářském snažení českém*“. Hlavní role bank byla vymezena soustředováním kapitálu, ale i práce. K novým úkolům českých bank. In *Národní listy*, 1917, roč. 57, č. 185, 8. 7. 1917, s. 6.

29 Podněty ke zřízení Svazu bank. In *Národní listy*, 1917, roč. 57, č. 190, 13. 7. 1917, s. 5.

30 Ustavující schůze Svazu českých bank. In *Národní listy*, 1917, roč. 57, č. 256, 18. 9. 1917,

hospodářského osamostatnění. Prezidentem se stal Jaroslav Preiss,³¹ jeden z vrcholových manažerů (budoucí vrchní ředitel) Živnostenské banky.³²

Počátek roku 1917 oživil v českém přemýšlení také otázku zemědělství, zemědělské půdy. Levicově smýšlející český ekonom Josef Macek³³ publikoval v ústředním tiskovém orgánu sociálních demokratů *Právo lidu* článek o vnitřní kolonizaci jako výrazu změny rozložení vlastnictví půdy. Explicitně hovořil o rozdělení půdy velkostatků na menší usedlosti, jež by byly obhospodařovány jako rodinná hospodářství. Řešily by se tak dva velké, dlouhá desetiletí před válkou gradující problémy, a sice „*hlad po půdě*“ a „*útěk obyvatelstva z venkova*“.³⁴ Legitimitu dělení velkostatků ve společenském vnímání připravovala celá řada článků pojednávajících význam „cizí“, resp. „odnárodněné“ šlechty v pobělohorském vývoji českých zemí. Český spisovatel a znalec venkova Josef Holeček³⁵ sice uznával zásluhy jednotlivců, např. knížete Schwarzenberka o rozvoj českého národního života, ovšem jeho odsudek šlechty jako celku byl zdrcující: „*šlechta u české společnosti upadla úplně v zapomnutí a pozbyla všeho významu*“.³⁶ Holečkův názor byl výrazem širě sdíleného vnímání role šlechty jako cizího elementu české společnosti, které vnášelo do odůvodnění pozemkové reformy i nacionální rozměr.

Státoprávním prohlášením Českého svazu na říšské radě 30. května 1917 u příležitosti obnovy jejího zasedání poslanec František Staněk jako předseda svazu deklaroval právo českého národa na sebeurčení s odkazem na historické

s. 5.

- 31 Jaroslav Preiss byl zvolen za velkobanky. Viceprezidenty se stali Karel Svoboda z Agrární banky (za střední banky) a Václav Písecký z banky Bohemia (za malobanky). K ustavení svazu viz Archiv České národní banky (ACNB), fond (f.) Svaz bank (SB), signatura (sign.) SB/1-1, Stanovy Svazu bank schválené místodržitelstvím pro království české 25. 8. 1917; tamtéž, sign. SB/1-2, Protokol o ustavující schůzi Svazu českých bank 17. 9. 1917. Srov. též Ustavující schůze Svaz českých bank. In *Národní listy*, 1917, roč. 57, č. 256, 18. 9. 1917, s. 5. Ke Svazu bank srov. obsírně KUBŮ. Za sjednocenou nacionálně českou bankovní frontu (Založení Svazu českých bank a jeho činnost v období rakousko-uherské monarchie). In *Z dějin českého bankovníctví v 19. a 20. století*. Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica, 5/1997, Studia historica XLVII, Praha 2000, s. 139-161.
- 32 Založení Svazu je třeba vnímat v širším kontextu mezinárodním i domácím. Masarykova zahraniční akce vystoupila s cílem samostatného českého státu již v červenci 1915. Jak bude ještě dále připomenuto, v létě 1917 byl tento požadavek již zdvižen veřejně i na říšské radě, a to právě z prostředí mladočeského (Národní strana svobodomyslná/mladočeská), v jehož špičce se pohybovali zástupci Živnostenské banky a dalších ústavů českého peněžnictví.
- 33 Josef Macek (1887–1972), ekonom, politik angažovaný v sociální demokracii.
- 34 Návrat k půdě. In *Právo lidu*, 1917, roč. 26, č. 12, 14. 1. 1917, příloha, s. 2-3.
- 35 Josef Holeček (1853–1929), český spisovatel, představitel realismu a ruralismu.
- 36 Josef Holeček. Česká šlechta. In *Národní listy*, 1917, roč. 57, č. 234, 26. 8. 1917, s. 1-2.

právo Království českého a jeho spojení se Slovenskem. Přihlásil se tak neformálně k Masarykově zahraniční akci. Hospodářské výhledy tím získaly novou dimenzi, legitimitu spojenou s existencí nezávislého státu. Na této myšlence stál také sjezd zemských důvěrníků mladočeské strany (Národní strany svobodomyslné) v říjnu 1917. Jeho závěrečná rezoluce pravila, že „*politický program český může býti v dnešní dějinné době jedině dosažení státní samostatnosti celého československého národa v historické jeho vlasti i přirozených jeho sídlech a hranicích*“.³⁷ Národní strana svobodomyslná v čele s Karlem Kramářem vytvářela politický zájmový konglomerát českých podnikatelských majetných kruhů a zejména pak bankovního kapitálu. V projekci do veřejnosti se opírala o svůj tiskový orgán *Národní listy*, jež přinesly o této události reportáž.

Hospodářské otázky a výhledy na zmíněném sjezdu pojednal Jaroslav Preiss. Vysvětloval, že je třeba se zbavit hospodářského provincionalismu a za tím účelem bude nutno provést beze vsí sentimentality řadu reforem. Ty měly formálně respektovat situaci nejširších vrstev: zvýšit sociální spravedlnost oproti stavu před válkou, každému jednotlivci měla být dána možnost, „*aby svou prací mohl sebe i svou rodinu řádně živit, aby byl činitelem na kulturním vývoji celého národa*“ . Rozhodně však odmítl levicový sociální radikalismus – syndikalismus, neboť nemůže „*nahraditi vůli a činorodost jednotlivce, který jde za svými cíli, kterým obětuje svůj život, noci a dny a který staví, tvoří a dovede se uplatnit v mezinárodním zápase*“.³⁸ Zdůraznil nutnost zachování soukromého vlastnictví, jedním dechem ale naznačoval nutnost vlastnických přesunů – vnitřní kolonizaci spojenou s revizí pozemkové držby, k veřejné správě železnic měla přibýt správa hutí, dolů, minerálních vod, „*které se budou pojiti novému hospodářskému ústrojí národa našeho*“.³⁹ Tím mířil do oblastí ovládaných dominantně německým a německožidovským kapitálem, v nichž mělo české bankovníctví jen okrajové zastoupení. V Preissově výkladu se zrcadlil zájem Živnostenské banky, k jejímuž nejužšímu vedení náležel.

Vyústění roku 1917 a počátek roku 1918 se v českých hospodářských kruzích, a to nejen v peněžnictví či průmyslových závodech velkých, ale i středních, odehrávalo ve znamení zvyšování základních a rezervních kapitálů. Příčinou byl jednak nadbytek inflačních hotovostí obtížně produktivně umístitelných na trhu, ale především pak „*příprava pro budoucí mírovou práci*“ . Bylo zřejmé, že po skončení války přijde čas investic nezbytných pro hospodářské odzbrojení a pro obnovu produkce firem, jejichž provoz se v průběhu války zastavil.⁴⁰ Paralelním

37 Sjezd zemských důvěrníků nár. strany svobodomyslné. In *Národní listy*, 1917, roč. 57, č. 290, 22. 10. 1917, s. 1-2.

38 Tamtéž.

39 Tamtéž.

40 Rozhledy. In *Obzor národohospodářský*, 1918, roč. XXIII., leden, s. 40-41.

jevem, jenž vyjadřoval pud sebezáchovy a prozíravost českých bank, byl prodej nacionálně českými bankami ledva nakoupených válečných půjček za nevýhodné ceny a nákup cenných papírů i menších českých podniků v dané chvíli s nesrovnatelně nižším výnosem oproti válečným půjčkám. Banky předvíдалy, že úpisy válečných půjček se po porážce Rakousko-Uherska stanou problematickými cennými papíry, které mohou v důsledku zhroucení státních financí zcela ztratit svou hodnotu. Naproti tomu průmyslové podniky představovaly kapitál, který sice může být také významně redukován, ale jehož fyzická podstata – budovy, stroje, pozemky – zůstane po válce zachována.

Další, pro rozvoj českého podnikání a hospodářského života směrodatnou zájmovou podnikatelskou institucí vzniklou za války, se stal nově zřízený Ústřední svaz českých průmyslníků. Obdobně jako Svaz českých bank byl hospodářskými kruhy vnímán jako příprava na vyhlášení samostatného československého státu. Bezprostřední záminku zavedl sjezd Svazu rakouských průmyslníků v listopadu 1917 ve Vídni, jenž přišel s politickým aktivismem ve prospěch monarchie. Čeští průmyslníci vyjádřili s tímto přístupem nespokojenost, neboť tím byl popřen nepolitický charakter sdružení. Z podnětu Jednoty průmyslníků pro Moravu a Slezsko bylo v reakci na vídeňský sjezd rozhodnuto vytvořit vlastní organizaci průmyslníků českých. Již 22. ledna 1918 *Národní listy* přinesly zprávu o konstituování přípravného výboru, jenž přijímá přihlášky ke členství v proponované instituci.⁴¹ Počátkem února 1918 též list oznámil, že „*se již přihlásilo mnoho významných českých firem*“ a byl zpracován návrh stanov.⁴² Na přelomu května a června došlo k rozhodnutí o složení předsednictva a datu konání ustavující valné hromady zakládáního svazu. Předsedou se stal významný podnikatel v oblasti škrobárenství s vazbou na Živnostenskou banku (tehdy také předseda správní rady Živnostenské banky) František Malinský, místopředsedy pak cukrovarník Hanuš Karlík a textilní podnikatel Josef Bartoň z Dobenína.⁴³ Již sama ustavující valná hromada byla manifestací početní i kapitálové síly českého průmyslu. Vedle obecného konstatování stanov, že instituce má hájit společné zájmy českých průmyslníků, bylo úvodem proklamováno:

„Úkolem svazu proto bude jednak uplatnit zájmy českého průmyslu ve všem veřejném hospodářství, zvláště zjednatí svým členům všechny tak nutné vědomosti, aby ve všech směrech byli připraveni pro úkoly poválečné,

41 Ústřední svaz českých průmyslníků v Praze. In *Národní listy*, 1918, roč. 58, č. 19, 22. 1. 1918, s. 5.

42 Ústřední svaz českých průmyslníků v Praze. In *Národní listy*, 1918, roč. 58, č. 33, 9. 2. 1918, s. 5.

43 Národní archiv (NA), f. Ústřední svaz československého průmyslu (ÚSČP), karton (k.) 10, protokol o schůzi zařizujícího výboru Ústředního svazu českých průmyslníků ze 31. května 1918.

jednak bude však úkolem svazu mluvit k české veřejnosti a ukázati, že průmysl, který jest jednou z nejdůležitějších složek v úspěšném vývoji národů, jak děje válečné ukázaly, není ani v českém národě složkou vedlejší, bezvýznamnou, nýbrž složkou silnou, vědomou svých cílů a poslání.“⁴⁴

Jaroslav Preiss ve svém projevu ohlásil, že nový svaz je „povolaným představitelem českého průmyslu“. Legitimita Ústředního svazu českých průmyslníků byla potvrzena souhlasem předních představitelů OŽK v Praze a dalších významných hospodářských sdružení a institucí.⁴⁵ Členská základna se během léta 1918 rozrostla na neuvěřitelných 911 firem.⁴⁶

Jedním z nejpalčivějších problémů každodenního života za války, jenž se obrazil v tiskovém diskursu a gradoval v jejím závěrečném roce, bylo zásobování obyvatelstva, ať už potravinami, či topivem a spotřebním zbožím. Česká zemská hospodářská rada byla dle jejího statutu složena ze zástupců všech českých politických stran a měla jako kontrolní orgán spolupůsobit ve věcech souvisejících se zásobováním (eliminace lichvy, zajištění dostupnosti zboží ad.). Jednalo se o iniciativu agrární strany, předsedou se stal Antonín Švehla. Vznik této instituce na konci srpna 1918 lze vnímat za přípravu k převzetí poboček vídeňských hospodářských ústředí v Čechách, na prvním místě pak pobočky Válečného obilního ústavu. Na nižší úrovni byly zakládány okresní a místní hospodářské rady. Racionalita hospodářských rad se ztratila s převzetím moci Národním výborem 28. října.⁴⁷

Diskurs na stránkách českého dobového tisku ukazuje, že představy o ekonomickém uspořádání budoucího státu byly mlhavé, veřejně nepojmenované. Jeho těžiště spočívalo spíše než v rýsování nového ve výčtu dysfunkcí a hrozeb. Vstoupila do něj skupina dobových národohospodářských autorit. Vedle již jmenovaných (Macka, Schustera, Preisse, Matyse, Holečka) uveďme alespoň Josefa Drachovského, Jana Kolouška, Josefa Pazourka a zejména pak Viléma Pospíšila či Aloise Rašína.⁴⁸ Nejednalo se o polemickou diskusi k souboru témat, ale

44 NA, f. ÚŠČP, k. 10, protokol valné hromady Ústředního svazu českých průmyslníků se sídlem v Praze 18. 6. 1918; ve zkrácené verzi též k. 24.

45 Tamtéž.

46 Do svazu se vedle firem ryze nacionálně českých mohly hlásit i firmy nacionálně smíšené. Firmy byly přijímány za členy po předchozím schválení představenstvem. Tamtéž.

47 Zemská hospodářská rada. In *Venkov*, 1918, roč. 13, č. 200, 29. 8. 1918, s. 5; Statut Zemské hospodářské rady. In *Venkov*, 1918, roč. 13, č. 203, 1. 9. 1918, 203, s. 3; srov. též SOUKUP. *28. říjen 1918. Předpoklady a vývoj našeho odboje domácího v československé revoluci za státní samostatnost národa*, sv. 2. Praha 1928, s. 843.

48 Jan Koloušek (1859–1921), český národohospodář, vysokoškolský pedagog, politik; Josef Pazourek (1862–1933), český vysokoškolský pedagog, národohospodář, právník; Josef Drachovský (1876–1961), český národohospodář, vysokoškolský pedagog. FRANZL. O národ-

o kritické analýzy jednotlivých problémů. Do veřejnosti nepronikl konkrétní konceptní dokument/projekt, který by komplexně řešil podobu samostatné ekonomiky. Velmi silným pozitivním faktorem ovšem byla praktická příprava ve smyslu zajištění jejího institucionálního zázemí. Svaz českých bank, Ústřední svaz českých průmyslníků a OŽK v Praze se staly reprezentativními institucemi, které se sice ve veřejném diskursu neujaly integrační role při tvorbě programu ekonomické tranzice/transformace, ale byly připraveny přijmout účast a odpovědnost za jeho realizaci.

Příznačné je, že český tiskový diskurs poválečných změn/tranzice nerozpracovával specifiku Slovenska. Znalosti českých národohospodářů a podnikatelských elit o hospodářské situaci v Horních Uhrách byly velmi povrchní, třebaže některé peněžní ústavy, především Živnostenská banka, v Zalitavsku rozvíjely svou činnost. Styky českých a slovenských bank, resp. firem se datovaly už do období předválečného.⁴⁹ V listopadu 1917 žádal vrchní ředitel Živnostenské banky a současně profilující osobnost budoucí ekonomické transformace Jaroslav Preiss vyhotovení podrobné analýzy hospodářského stavu Slovenska. Jsou doložena i jednání s významnými osobnostmi slovenské politiky a podnikání Milanem Hodžou a Kornelem Stodolou, která svědčí o jisté komunikaci nacionálně českého a nacionálně slovenského podnikatelského prostředí.⁵⁰

Návrh tzv. hospodářského zákona jako tranziční/transformační struktura

Projekt ekonomické tranzice/transformace, jak bylo výše uvedeno, pokrývají dva programové dokumenty – první všeobecnější a širší (návrh politického zákona) a druhý užší, specifikující opatření výhradně v hospodářské oblasti (návrh hospodářského zákona). Právní historička a ekonomka Ilona Bažantová tyto dokumenty charakterizuje jako kogentní texty s normativní strukturou, které záměrně připomínají texty legislativní, což mělo podle ní souviset se snahou dodat dílu na vážnosti. Podle jejího názoru realizace předpokládala vydání prováděcích norem k jedné každé pasáži.⁵¹ Návrh zákona politického vedle otázek převzetí moci, politické reprezentace a fungování administrativy vytknul i základní okruhy hospodářských reforem budoucího státu, konkrétně pozemkovou reformu (rozdělení velikých statků na střední); poměr k soukromému vlastnictví lesů a dolů; zdanění válečných zisků a otázky měnové a daňové. Text návrhu hospodářského

ním hospodáři „Národních Listů“ v letech 1910–1918. In *Národní listy*, 1929, roč. 69, č. 349, 21. 12. 1929, příloha k jubilejnímu číslu.

49 HOLEC a HALLON. *Tatra banka v zrkadle dejín*. Bratislava 2007; obsáhle pak paměti vrchního ředitele Živnostenské banky Josefa Špitálského (ŠPITÁLSKÝ; KUBŮ, ed. a ŠOUSA, ed. *Paměti*. v tisku).

50 HOLEC, *Hospodárstvo*, s. 131-132.

51 BAŽANTOVÁ, *Návrh tzv. Hospodářského zákona z roku 1918 a jeho aplikace*, s. 53.

zákona tyto a široké spektrum dalších hospodářských problémů budoucího státu dále rozpracovával.⁵² Nejdůležitější okruhy problémů tvořily:

- převzetí a správa státního majetku;
- přerušeni styku s hospodářskými ústřednami ve Vídni a Budapešti a regulace trhu na podkladě staronových institucí na území nového státu;
- kontrola dovozu a vývozu (zavedení povolovacího řízení);
- řešení měnových otázek (zrušení oprávnění Rakousko-Uherské banky, zřízení nové cedulové banky a měny);
- požadavek nostrifikace.⁵³ Související paragrafy vyjadřovaly podklad pro systémové změny, jakými byly např. zajištění daňových toků z podniků mimo území státu; zajištění kontroly nad zřizováním dceřiných akciových společností zahraničních firem; v případě zemských finančních a pojišťovacích ústavů šlo o kontrolu vedení a snahu zabránit úniku kapitálu;
- obstavení velkostatků, zrušení fideikomisních výsad a příprava pozemkové reformy ve smyslu výkupu latifundií a velkostatků, revize a rušení pachtovních smluv zatěžujících zemědělství;
- kontrola strategických podniků státem (dopravní infrastruktura, zbrojovky);
- povznesení živností a řešení zaměstnaneckých otázek.

Návrh hospodářského zákona jsme měli k dispozici ve třech variantách – dvou strojopisných, ručně korigovaných (starší s 63 a novější s 86 paragrafy)⁵⁴ a jedné tištěné o 86 paragrafech, uveřejněné až v roce 1926 (sic!) v *Obzoru národohospodářském*.⁵⁵ Při srovnání dochovaných verzí textu se sice neměnily okruhy ani podstata řešených problémů, lze však identifikovat dva typy úprav. Na jedné straně se jedná o formulační precizaci, na straně druhé je patrná snaha o oslabení některých původně velmi radikálních, ba kontroverzních opatření, která se mohla v budoucnu dostat do konfliktu s ustanoveními příštích mírových smluv,

52 HODÁČ, O náš hospodářský program, s. 1-38.

53 Paragraf 20: „*Všeckeré akciové společnosti, dále společnosti s ručením omezeným, komanditní společnosti na akcie, jejichž závody zúplna nebo zčásti se nalézají v obvodu říše české, musí mít své sídlo v některém místě této říše.*“ Tamtéž, s. 22.

54 AČNB, f. Národní banka Československá (NBČ), sign. NBČ/753/1, návrhy hospodářského zákona v konvolutu dokumentů guvernéra Národní banky Viléma Pospíšila. Jan Kuklík pracoval s verzí dokumentu z pozůstalosti A. Meissnera, která je v soukromých rukou a nebylo možno ji ověřit (KUKLÍK. *Příběh československé ústavy 1920, I., Příprava a přijetí ústavy*. Praha 2020, s. 27).

55 HODÁČ. O náš hospodářský program. In *Obzor národohospodářský*, 1926, roč. XXXI., leden, s. 1-38. Autenticitu dokumentu potvrdil Vilém Pospíšil, byť poukázal na skutečnost, že se se jedná o zcela poslední verzi textu, která doznala již jen „nečetných“ změn. POSPÍŠIL. Před desíti lety. K počátkům naší měnové úpravy. In PIMPER, red. *Almanach československého peněžnictví v prvním desetiletí Československé republiky*. Praha 1928, s. 23-28.

případně mohla vyvolat širší sociální nespokojenost, politický konflikt. Příkladem může být vypuštění pasáží o zrušení soukromého vlastnictví veškerých uhelných dolů a nalezišť, pasáží o parametrech pozemkové reformy (stanovení maximálního limitu držby půdy na fyzickou či právnickou osobu na 200 ha) či o podmínkách nostrifikace firem a státním dozoru nad akciovými společnostmi (u správních radů, ředitelů a prokuristů měly být předkládány doklady o „národní příslušnosti“ podle sčítání z roku 1910), aj.⁵⁶

Název budoucího státu návrhy politického zákona ani hospodářského zákona neřešily. Provizorně pracovaly s pojmem „*říše česká*“, avšak již z prvního článku návrhu politického zákona a ze specifikací jednotlivých opatření plyne, že se jí rozumělo území zaujímající „*obvod dosavadního království českého, markrabství moravského, vévodství slezského, a z Uher stolice*“. V textu se opakovaně užíval i pojem Slovensko, byť relevantní, hlubší informace o hospodářských, geografických, politicko-administrativních a jiných poměrech na Slovensku byly velmi omezené, chyběly.⁵⁷ V projektu je např. předvídan zvláštní ministr „*pověřený vedením záležitostí týkajících se Slovenska*“. „*Slovenský kříž*“ se měl stát jedním ze symbolů státu. Politický zákon rovněž říkal, že kontinuita, resp. diskontinuita fungování dosavadních úřadů a soudů ve slovenském obvodu Uher „*musí být vypracována v dohodě se Slováky*“. Uvnitř dokumentu se objevuje adjektivum „*československý*“ v souvislosti s Masarykovou zahraniční akcí. V hospodářské oblasti byly explicitně řešeny otázky převodu hotových peněz, cenných papírů a dalších hodnot u uherských úřadů na nový stát; rušení povinnosti platů a dodávek zboží bývalým ústředním válečného hospodářství v Pešti a zřízení pobočky obilního ústavu na Slovensku. „*Země koruny sv. Štěpána*“ figurovala také v návrhu hospodářského zákona v souvislosti s řešením splatnosti dluhopisů, obligací, rent aj., zneplatnění dodávkových smluv s vládou v Pešti či při řešení otázek penzijního pojištění soukromého úřednictva na Slovensku.⁵⁸ Je evidentní, že projekt vzniklý v nacionálně českém prostředí měl po obsahové stránce již československý rozměr, předjímal československý stát.

Projekt ekonomické tranzice/transformace nesený návrhy politického a hospodářského zákona byl tedy souborem zásadních opatření, která řešila funkční zajištění samostatnosti ekonomiky nového státu, aby komplementovala jeho svrchovanost politickou. Míra rozpracování jednotlivých problémů byla velmi

56 AČNB, f. NBČ, sign. NBČ/753/1, návrh hospodářského zákona v konvolutu dokumentů guvernéra Národní banky Viléma Pospíšila, verze o 63 paragrafech.

57 HRONSKÝ. *Slovensko pri zrode Československa*. Bratislava 1987, s. 265.

58 HODÁČ. O náš hospodářský program. In *Obzor národohospodářský*, 1926, roč. XXXI., leden, s. 9, 10, 12, 15, 16, 18-19, 21, 24, 28, 32, 33; srv. též AČNB, f. NBČ, sign. NBČ/753/1, návrhy hospodářského zákona v konvolutu dokumentů guvernéra Národní banky Viléma Pospíšila.

různá, v principu se však jednalo o vymezení/vykolíkování transformačního prostoru, pojmenování hlavních reformních položek, jejichž pořadí se odvíjelo od předpokládaného horizontu a naléhavosti řešení. Návrhy obou zákonů vedle změn, které mohou být označeny za tranziční (pouhé oddělení od ekonomiky Rakousko-Uherska ztělesňované centry ve Vídni a Budapešti), v sobě implicitně zakládaly již změny svou podstatou transformační. Ve smyslu svého druhu jízdního řádu proponovaných změn a jejich výčtu šlo o sofistikované dokumenty. Není v nich explicitně zmíněn požadavek zřízení samostatného celního území jako atributu ekonomiky svrchovaného státu, hovořilo se nicméně o převzetí celního sazebníku Rakousko-Uherska a jeho následné úpravě v režii vlády. Je symptomatické, že diskontinuita v sobě obsahovala i výrazný prvek kontinuity – projekt hospodářské odluky spojený s mentální a politickou odlukou se měl odehrát v návaznosti na rakouské občanské, ale i hospodářské právo. Tranzice/transformace v mnohém podržela formální právní rámec staré monarchie. Prvek kontinuity byl vyjádřen převzetím právního řádu, diskontinuitu vyjadřovalo především oddělení od trhu monarchie.

Tvůrci projektu ekonomické tranzice/transformace (kolektivní biogram)

Soustředíme-li se na vznik analyzovaných dokumentů, pohybuje se v časovém úseku od dubna do poloviny října 1918. Otázka konkrétního autorství a spoluautorství projektu i místa jednání jsou obestřeny množstvím nejasností. Dokumenty totiž vznikaly s ohledem na rakouskou byrokracii a mocenské orgány na utajovaných schůzkách omezeného kruhu aktérů. Předseda svazu průmyslníků F. X. Hodáč později napsal, že v zásadě šlo o „*tajná rozhodování po způsobu spiklenců*“.⁵⁹ Tvůrci projektu ekonomické tranzice/transformace zmiňují schůzky/porady v rámci odbojové skupiny známé pod názvem Maffie⁶⁰ od dubna 1918, ve svědectvích se také hovoří o existenci „zvláštní komise“, resp. „sboru“, aniž by bylo explicitně specifikováno, jakým způsobem se ustavila či kdo ji ustanovil. Vilém Pospíšil nabídl vysvětlení, že zvláštní komise vznikla z iniciativy Aloise Rašína ve chvíli, kdy Národní výbor československý byl přetížen řešením záležitostí jiných.⁶¹ Obdobně Rašín ve své vzpomínce uvedl, že: „*Nezbývalo nic jiného, než učiniti opatření mimo Národní výbor pro Národní výbor.*“⁶²

59 HODÁČ, O náš hospodářský program, s. 2.

60 Maffie – orgán domácího českého odboje za první světové války. Jeho hlavním cílem byla zpravodajská činnost ve prospěch Masarykovy zahraniční akce, potažmo Spojenců. Konstitoval se v prosinci 1914. V březnu 1915 se ustavilo předsednictvo ve složení E. Beneš, K. Kramář, A. Rašín, J. Scheiner a P. Šámal, jenž se po Benešově odchodu do zahraničí stal vůdčí osobností tohoto uskupení.

61 POSPÍŠIL, Před desíti lety, s. 23.

62 Alois Rašín, Převrat z 28. října 1918. In *Národní listy*, 1919, roč. 59, č. 254, 28. 10. 1919,

Účastníky jednání byli dle přímých svědectví většiny zúčastněných Bohuslav Franta, Vilém Pospíšil, Jaroslav Preiss, Alois Rašín, Josef Scheiner, František Sís a Přemysl Šámal.⁶³ Nelze pochybovat ani o participaci Karla Kramáře, kterého připomínají Franta a také několik zasvěcených současníků s osobními vazbami na vlastní aktéry.⁶⁴ Jako jeden z posledních byl do jednání vtažen Ferdinand Pantůček, jenž měl sehrát klíčovou roli při právní redakci textu obou zákonů.⁶⁵ Rozdíly ve výčtu aktérů jsou přitom zjevně dány tím, jakou váhu ten či onen pamětník zpětně přičítal konkrétní osobě.⁶⁶ Podle Ferdinanda Pantůčka jednání kulminovala ve dnech 14. – 16. října 1918, přičemž je zřejmé, že stále ještě měla neveřejný charakter, neb se odehrávala v privátním prostředí bytů Scheineroých a Preissoých.⁶⁷ Krystalizování projektu na časové ose a jeho institucionální zázemí znázorňuje schéma (na s. 86).

Tvůrce projektu ekonomické tranzice/transformace jsme sledovali v pěti aspektech: profese, politické angažmá, další veřejné angažmá, účast v odboji a angažmá v podnikání (tab. 1). Z celkového počtu devíti osob prokazatelně participujících na konceptuálních jednáních finalizujících návrhy zákonů bylo osm vystudovaných právníků a jeden nedostudovaný. Pracovní tým charakterizovala vysoká politická angažovanost, *nota bene* v jediné politické straně. V době textace zákonů bylo sedm osob spojeno s Českou státoprávní demokracií (od 1919 s Československou národní demokracií),⁶⁸ přičemž pět bylo již před první světo-

příloha, s. [1]. Ke vzpomínkám Rašína srov. též *Paměti Dr. Aloise Rašína. Z otcových zápisů sestavil Dr. Ladislav Rašín*. Brno 1994, s. 204.

63 POSPÍŠIL, Před desíti lety, s. 23; FRANTA. Vzpomínka. In *Národní listy*, 1919, roč. 59, č. 254, 28. 10. 1919, příloha, s. 2.

64 HODÁČ, O náš hospodářský program, s. 2; SOUKUP. 28. říjen 1918. *Předpoklady a vývoj našeho odboje domácího v československé revoluci za státní samostatnost národa*, sv. 2. Praha 1928, s. 836; HOCH. Hospodářský stav čsl. státu při jeho vzniku (Z chystané biografie dra A. Rašína). In *Modrá Revue. Politika, hospodářství, kultura*, 1933, č. 4, 1. 3. 1933, s. 49; KOLÁŘÍK. *Peníze a politika. Karel Engliš, bojovník o stabilizaci*. Praha 1937, s. 136; srv. též práci Milady Paulové, jež byla úzce vázána k Přemyslu Šámalovi: PAULOVÁ. *Tajný výbor Maffie a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916–1918*. Praha 1968, s. 498–499.

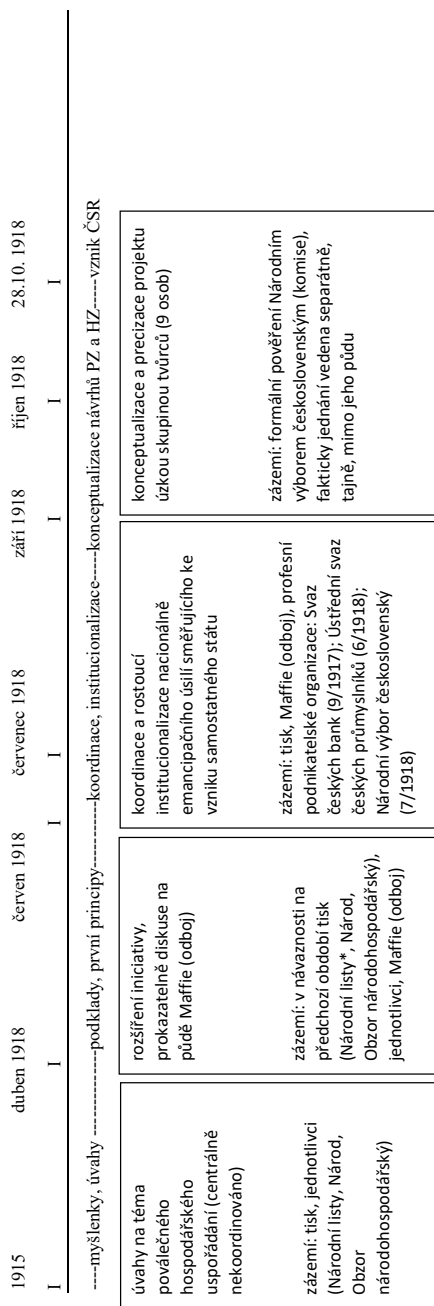
65 PANTŮČEK. Příprava státního převratu ve směru zákonodárství a správy. In *Národní listy*, 1919, roč. 59, č. 254, 28. 10. 1919, příloha, s. 4.

66 Přemysl Šámal přisuzoval významnou roli při administrativních a zákonodárných přípravách pro budoucí stát také Antonínu Svatopluku Kalinovi (1870–1922). Ve vztahu k ekonomické tranzici/transformaci a k návrhu hospodářského zákona se nepodařilo jeho účast potvrdit. ŠÁMAL. Hrst květů na hrob přítele. In FOUSEK; PENÍŽEK; PIMPER, sest. *Rašínův památník*. Praha 1927, s. 90–91.

67 PANTŮČEK. Příprava státního převratu ve směru zákonodárství a správy, s. 4; F. X. Hodáč uvádí také konání některých schůzek v bytě u Rašínů. HODÁČ, O náš hospodářský program, s. 2.

68 Ke vzniku České státoprávní demokracie a Československé národní demokracie a jejich

Schéma: Vznik ekonomického tranzičně-transformačního projektu a jeho institucionální zázemí v časové souslednosti

Pozn. PZ=politický zákon; HZ=hospodářský zákon;

* Národní listy byly 18. května 1918 úředně zastaveny a jejich vydávání bylo obnoveno až 19. října téhož roku.

Zdroj: schéma autorů.

programu sr. SLÁDEK. Československá národní demokracie. In MALÍŘ; MAREK a kol. *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004. Sv. 1.* Brno 2005, s. 593-616.

vou válkou členy zákonodárných sborů (říšská rada, český zemský sněm). O vysoké společenské a politické prestiži tvůrců programu svědčí i prostá skutečnost, že sedm z nich se později stalo členy nevoleného zákonodárného orgánu složeného ze špiček politických stran a osobností národního významu – Revolučního národního shromáždění. Dále byla pro pracovní tým charakteristická těsná vazba na sféru žurnalistiky, ať již v pozicích vydavatelů, šéfredaktorů/redaktorů či příspěvů (šest osob). Bez výjimky se jednalo o v nacionálně českém prostředí tiskoviny směřované (*Národ, Národní listy, Národní politika, Obzor národohospodářský*). Vliv v české společnosti umocňovalo další široké angažmá osob ve veřejném prostoru, např. v samosprávě, nacionálních, kulturních, tělovýchovných a jiných spolcích. Na popularitě některým z nich přidávaly i jejich vazby do sféry umění (mecenášství, umělecká tvorba). Klíčovým pojítkem ale byla příslušnost k Maffii. Často se hovoří o tom, že návrhy základních zákonů vznikly právě na půdě Maffie. Přitom hned čtyři z autorského týmu získali již v průběhu války aureolu „národních hrdinů“. Byli vyšetřováni, vězněni a ve dvou případech (Kramář, Rašín) odsouzeni k nejvyššímu trestu. Poté, co byli za Karla I. amnestováni, mohli se zapojit do příprav vzniku nového státu. Vysokou míru politického a veřejného angažmá tvůrců návrhu politického a hospodářského zákona názorně dokládá zpracovaná tabulka 1.

Na tvorbě hospodářských klausulí návrhu politického a hospodářského zákona se z podstaty věci museli podílet národohospodáři, podnikatelé, resp. osoby s vazbou na podnikatelské prostředí. Z devíti členů autorského týmu jich v době textace dle příručky *Compass* sedm zaujímalo místo ve správní radě jedné či více akciových společností (tab. 2).⁶⁹ Jednoznačně nejaktivnějším a současně nejvýznamnějším byl vrchní ředitel Živnostenské banky Preiss, jenž vedle manažerského postu v bance figuroval v devíti dalších firmách. Navíc byl předním funkcionářem podnikatelských zájmových sdružení (Svaz českých bank, Svaz českých průmyslníků). Mohl tak zajišťovat a zajišťoval důležité napojení úzké skupiny autorů do širokých podnikatelských vrstev, kde disponoval neobyčejnou autoritou, odvozenou nejen od jeho funkce v bankovním světě, ale i prestiží statečného, státem perzekvovaného muže. Preiss byl klíčovou osobností i v tom smyslu, že na sebe vzal závěrečnou redakci návrhu hospodářského zákona. Dalším stěžejním aktérem byl Vilém Pospíšil, vrcholný funkcionář největšího středostavovskovsky orientovaného ústavu svého druhu v českých zemích – Městské spořitelny pražské.⁷⁰ Peněžnictví/bankovníctví bylo tahounem české hospodářské emancipace závěru 19. a počátku 20. století, nervovou soustavou nacio-

69 *Compass. Finanzielles Jahrbuch, Österreich-Ungarn*, roč. 1918, 1919. Viz ZEDHIA. Zentral-europäisches digitales wirtschafts- und gesellschaftshistorisches interaktives Archiv, dostupné online <https://zedhia.at/en/zedhia> [cit. dne 10. 1. 2025].

70 POSPÍŠIL. *Půlstoletí Městské spořitelny pražské (1875–1925)*. Praha 1925.

Tab. 1: Tvůrci návrhu tzv. hospodářského zákona (jejich angažmá do dubna 1920)

Jméno	Profese/ povolání	Politické angažmá	Další veřejné angažmá	Angaž- má v pod- nikání	Účast v odboji, osobní perze- kuce státem
Bohuslav Franta (1861 – 1929)	právník (JUDr.), politik	člen Národní strany svobodomyslné/ mladočeské, České státoprávní demokracie (1918 – 1919), Československé národní demokracie (od 1919); poslanec ŘR (1911 – 1918), poslanec RNS (1918 – 1920)	funkcionář českých nacio- nálních spolků (Národní jednota severočeská, Ústřední matice školská); vrchní zemský rada (samo- správa)	ano	Maffie
Karel Kramář (1860 – 1937)	právník (JUDr.), politik, podnika- tel	předseda Národní strany svobodomy- slné/mladočeské, České státoprávní demokracie (1918 – 1919), Československé národní demokracie (od 1919); poslanec ŘR (1891 – 1917), poslanec ČZS (1894 – 1913), předseda Národního výboru československého, poslanec RNS (1918 – 1920)	předseda vlá- dy ČSR (1918 – 1919); pro- pagátor a orga- nizátor myšlenky novoslovanství; vydavatel čtrnácti- tídeníku <i>Čas</i>	ano	Maffie; odsou- zen k trestu smrti a vězněn za velezradu a vyzvědačství (amnestován v červenci 1917)
Ferdinand Pantůček (1863 – 1925)	právník (JUDr.), politik, soudce	člen Národní strany svobodomyslné/ mladočeské, poslanec ŘR (1901 – 1906), poslanec ČZS (1901 – 1906)	Rada Správního soudního dvora ve Vídni; prezident Nejvyššího správního soudu ČSR	–	Maffie

Vilém Pospíšil (1873 – 1942)	právník (JUDr.), bankovní manažer, národohospodář		žurnalista (<i>Politik, Národní politika</i>); místopředseda Bankovního úřadu při ministerstvu financí (provizorní centrální banka)	ano	Maffie
Jaroslav Preiss (1870 – 1946)	právník (JUDr.), politik, bankovní manažer, národohospodář	člen České strany státoprávní, Národní strany svobodomyslné/mladočeské, České státoprávní demokracie (1918 – 1919), Československé národní demokracie (od 1919); poslanec ČZS (1908 – 1913), poslanec RNS (1918 – 1919)	funkcionář podnikatelských zájmových sdružení (Svaz českých bank, Ústřední svaz českých průmyslníků aj.); žurnalista (redaktor hospodářské rubriky <i>Národních listů</i> , od 1904 redaktor <i>Finančních listů</i> vydávaných Živnostenskou bankou); mecenáš českých výtvarných umělců, sběratel	ano	Maffie; zatčen a vyšetřován pro velezradu, propuštěn (1917)
Alois Rašín (1867 – 1923)	právník (JUDr.), politik, národohospodář, manažer, novinář	člen České strany státoprávní, Národní strany svobodomyslné/mladočeské, České státoprávní demokracie (1918–1919), Československé národní demokracie (od 1919); poslanec ŘR (1911 – 1917), člen Národního výboru československého, poslanec RNS (1918 – 1920)	ministr financí ČSR (1918 – 1919); „muž 28. října“; autor národohospodářských spisů	ano	Maffie; spolu s Kramářem odsouzen k trestu smrti za velezradu a vyzvědačství (1915, v červenci 1917 amnestován)

Josef Scheiner (1861 – 1932)	právník (JUDr.), politik, novinář, literát	člen Národní strany svobodomyšlné/mladočeské, České státoprávní demokracie (1918–1919), Československé národní demokracie (od 1919); člen Národního výboru československého, poslanec RNS (1918 – 1920)	starosta České/Československé obce sokolské; literát (dramatik)	ano	Maffie; 1915 spolu s Kramářem zatčen, vyšetřován pro velezradu, propuštěn
František Sís (1878 – 1938)	právník (nedostudovaný), politik, novinář, básník	člen Národní strany svobodomyšlné/mladočeské (jako generální tajemník), České státoprávní demokracie (1918 – 1919), Československé národní demokracie (od 1919); poslanec RNS (1918 – 1920)	žurnalista (spoluzakladatel týdeníku <i>Národ</i> , od 1917 šéfredaktor <i>Národních listů</i>)	–	Maffie
Přemysl Šámal (1867 – 1941)	právník (JUDr.), politik, úředník	člen (předseda) České strany pokrokové (do 1918), člen České státoprávní demokracie (1918 – 1919), Československé národní demokracie (od 1919); poslanec RNS (1918 – 1919)	starosta Prahy (1918 – 1919); kancléř prezidenta republiky (1919 – 1938)	ano	Maffie (vůdčí představitel)

Pozn.: ŘR= říšská rada; ČZS= český zemský sněm; RNS= Revoluční národní shromáždění.
Zdroje: TOMEŠ a kol. *Český biografický slovník XX. století. sv. 1-3*. Praha 1999; VOJÁČEK. Alois Rašín a ti druzí. Právníci při vzniku československého státu. In *Právník*, 2018, roč. 10, s. 812-825; KRAMÁŘ. K počátkům českého národohospodářského tisku. In *Paginae historiae: sborník Národního archivu*, 2010, roč. 18, s. 119-123; HÁLEK. Diplom pro Maffii. In *Časopis Národního muzea, řada historická*, 2014, roč. 183, č. 1-2, s. 49-64.

nálně emancipačního hnutí. Přemysl Šámal držel tři křesla správního rady, Vilém Pospíšil, Alois Rašín a Josef Scheiner drželi po dvou křeslech a Bohuslav Franta a Karel Kramář měli angažmá ve vedení jedné akciové společnosti. Firmy nepeněžnické, na jejichž vedení měli tvůrci projektu ekonomické tranzice/transformace podíl, byly i v kontextu nacionálně českého podnikání jen firmami středními a menšími. To platí i o Pražské akciové tiskárně, jež sice hospodářským potenciálem také náležela k podnikům středním, avšak vládla neobyčejným vlivem v české společnosti. Byla vydavatelem již zmíněných *Národních listů*, tedy jednoho ze dvou nejvýznamnějších českých deníků, navíc vládnoucího prestižní národohospodářskou rubrikou. Z devíti sledovaných osob bylo s Pražskou akciovou tiskárnou úzce spojeno pět. Jednalo se o členy správní rady, již předsedal Karel Kramář. V praxi to pokrývalo její vedení, neboť čtyři osoby – Kramář, Pospíšil, Rašín, Scheiner – byly současně součástí pětičlenného ředitelství. Jen u dvou osob participujících na projektu ekonomické tranzice/transformace není dohledatelné žádné firemní angažmá.

Vlastnictví podnikatelského subjektu lze doložit u tří osob. První z nich je Karel Kramář, který se již v roce 1894 stal majitelem Libštátské mechanické tkalcovny a později zdědil cihelnu v Semilech a barvírnu textilu v Košťálově. Podnikání ovšem nebylo každodenní součástí Kramářova života, jenž se věnoval převážně politice.⁷¹ Alois Rašín a Josef Scheiner provozovali každý svou advokátní kancelář. Tento typ podnikání vazbu na podnikatelskou sféru zdvojoval, neboť právě na právní zastupování firem se tyto kanceláře soustředily.⁷² Průniky tvůrců projektu se sférou podnikání ukazuje tabulka 2.

71 VELEK. Zrození politika – Karla Kramáře léta učednická. K problému profesionalizace politiky v habsburské monarchii. In *Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie*, 2007, roč. 61, č. 3-4, s. 15-26; KUČERA. Stručná úvaha o Karlu Kramářovi jako politickém typu. Tamtéž, s. 27-32.

72 Činnost advokátů byla sice vyňata z Živnostenského řádu z roku 1859 (a jeho novelizací) a podléhala zvláštní legislativě, vlastnictví a provozování advokátní kanceláře však svou podstatou naplňovalo atributy podnikatelské činnosti jakými jsou provozování za účelem zisku (výdělečnost), soustavnost, samostatnost. V naznačeném smyslu (advokátní kancelář = podnikatelský subjekt) uvažuje i tato studie. REBEC. *Úplný řád živnostenský. Kommentar pro potřebu praktickou. Se zvláštním zřetelem na judikaturu, sněmovní materiále a průvodní předpisy, vydání druhé, opravené*. Praha 1911, s. 43; TÝŽ. *Řád živnostenský. Vydání textové se zřetelem k příslušným zákonům a nařízením*. Praha 1912, s. 3. K výkonu advokacie viz Gesetz Nr. 96 vom 6. Juli 1868, womit eine Advokatenordnung eingeführt wird. In *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*, Jg. 1868, XXXVIII. Stück, dostupné online: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=1868&pos=269&size=45> [cit. dne 18. 8. 2025].

Tab. 2: Angažmá tvůrců projektu ve sféře podnikání (1918)

	Angažmá ve statutárních orgánech akciových společností	Vlastnictví podnikatelského subjektu
Bohuslav Franta	Pražská akciová tiskárna (člen správní rady)	
Karel Kramář	Pražská akciová tiskárna (předseda správní rady, člen ředitelství)	Libštátská mechanická tkalcovna (od 1894) Libštátské textilní závody, Košťálov Cihelna, Semily (od 1907)
Ferdinand Pantůček	–	–
Vilém Pospíšil	Městská spořitelna pražská (náměstek ředitele, posléze ředitel) Pražská akciová tiskárna (člen správní rady, člen ředitelství)	–
Jaroslav Preiss	Živnostenská banka (od 1907 šéf průmyslového a hypotekárního oddělení, od 1917 vrchní ředitel) Öst. Kontrollbank für Industrie und Handel (člen správní rady) Akciové továrny Amylon, Ronov (předseda správní rady) Prostějovská akciová továrna na stroje a motory, a. s. (člen správní rady) Novák & Jahn, a. továrna na stroje v Praze (člen správní rady) Fr. Melichar, akciová továrna secích strojů, Praha (člen správní rady) Český plzeňský pivovar, a.s. v Plzni (člen správní rady) Vltavský mlýn Bratří Poráků, akciová společnost továren papíru a lepenky v Kienburgu A. Klazar, A. G. für Jute und Flachsindustrie, Wien (člen správní rady) A. G. für Teppich- u. Möbelstoff-Fabrik, vorm. Ant. Klazar, Wien (člen správní rady)	–
Alois Rašín	Pražská akciová tiskárna (člen správní rady, člen ředitelství) Medica, akciová továrna lučebnin a léčiv, Praha (člen správní rady)	Advokátní kancelář zastupující Živnostenskou banku (od 1900)
Josef Scheiner	Pražská akciová tiskárna (člen správní rady) Slévárna písem, a. s., Praha (člen správní rady)	Advokátní kancelář (od 1893)
František Sís	–	–

Přemysl Šámal	Národní podnik, Praha (člen správní rady) Česká grafická unie, a. s., Praha (člen správní rady) Akciové ledárny v Praze (předseda správní rady)	–
---------------	---	---

Zdroje: *Compass. Finanzielles Jahrbuch, Österreich-Ungarn*, roč. 1918. Viz ZEDHIA. Zentraleuropäisches digitales wirtschafts- und gesellschaftshistorisches interaktives Archiv, dostupné online <https://zedhia.at/en/zedhia> [cit. dne 10. 1. 2025].

Závěr

Diskurs na téma poválečného uspořádání hospodářství se v českém prostředí rodil od druhého roku války. Platformami pro něj byly denní a periodický tisk (*Národní politika*, *Národní listy*⁷³ a týdeník *Národ*), speciálně pak časopis *Obzor národohospodářský*. Účastnila se jej skupina teoretických a praktických národohospodářů, autorit profesně akreditovaných v nacionálně českém prostředí po přelomu století. Tematicky byl omezen na dílčí segmenty řešení poválečných problémů, nicméně mohla z něj čerpat a čerpala užší skupina osob, jež se ukázala pro formulování československého ekonomického tranzičně-transformačního projektu jako směrodatná.

Návrhy politického a hospodářského zákona zpracované na konci Velké války lze označit za promyšlený celek, dobře napasovaný na aktuální sociálně ekonomické a kulturní podmínky českých zemí, což odpovídá skutečnosti, že je tvořili lidé obeznalí potřeb nového státu, chodu státní správy. Projekt, ač již jednoznačně stavěl na vizi samostatného česko-slovenského státu a v tomto smyslu zakládal řadu diskontinuit, byl nucen akceptovat také řadu nezbytných kontinuit. Kontinuity byly výraznější ve vztahu k hospodářsky pokročilejším českým zemím a modernějšímu předlitavskému právnímu řádu, naopak ve vztahu ke Slovensku se jednalo o silnější, markantnější diskontinuitu. Ostatně, sjednocování odlišných právních systémů východu a západu republiky bylo záležitostí celého meziválečného období a nebylo až do jejího rozpadu zcela dokončeno. Analyzovaný ekonomický tranzičně-transformační projekt finalizovaný v posledních měsících války neměl žádnou vážnou konkurenční alternativu.⁷⁴ O jeho racionalitě, kompetentnosti a nosnosti svědčí skutečnost, že ačkoliv návrhy zákonů ve svém celku nebyly aprobovány parlamentem (ani mu nebyly předloženy), míra

73 *Národní listy* byly 18. května 1918 úředně zastaveny a jejich vydávání bylo obnoveno až 19. října téhož roku. Srv. Po pěti měsících... In *Národní listy*, 1918, roč. 58, č. 111, 19. 10. 1918, s. [1].

74 Jistou alternativu slovenského původu připomíná R. Holec, jenž zmiňuje elaborát Tomáše Tvarožka z listopadu 1917 určený pouze pro soukromou potřebu slovenských odborníků. Dokument se však nedochoval, o jeho obsahu nejsou další informace. HOLEC, Hospodářstvo, s. 132.

realizace jeho postulátů cestou postupně vydávaných dílčích norem byla velmi vysoká. Projekt byl v zásadě naplněn. Současník a slovník znalec počátků první republiky Ferdinand Peroutka dokonce napsal, že plány změn (čímž mínil tranzičně-transformační projekt) nebyly vypracovány nadarmo, první vláda „jednala v jejich intencích“.⁷⁵

Vlastní tvůrci projektu tranzice/transformace hospodářského prostoru českých zemí/Československa představovali úzkou, svým profesním a intelektuálním profilem velmi kompaktní skupinu. Konstrukce kolektivního biogramu ukazuje na vzdělaného právníka vyššího středního věku (v průměru 51 let), politika s těsnou vazbou na českou státoprávní demokracii, mnohověstevně angažovaného ve veřejném životě, účastníka domácího odboje (Maffie) a v neposlední řadě člověka podnikajícího či vázaného v podnikatelských strukturách. Členy skupiny pojila i pozitivní vazba k Národnímu výboru československému, byť ne všichni národohospodáři, resp. hospodářští praktici v něm účastní, se do jednání a textace hospodářských klausulí návrhů politického a hospodářského zákona zapojili. Vně autorského týmu zůstávali stoupenci jiných politických směrů, jmenovitě agrárního, politicko-katolického, sociálně-demokratického.⁷⁶ Je symptomatické, že projekt se rodil v politickém stínu a institucionální rámce (Národní výbor, podnikatelské svazy, spolky) sehrávaly při jeho vzniku jen podpůrnou roli. Svorníkem tvůrců projektu byla politická, sociální, kulturní, nacionální a profesní sounáležitost, jakož i partnerství a důvěra upevněné součinností v odboji. Seděli, obrazně řečeno, „na jedné lodi“. Společný jim byl nejen pocit ohrožení, ale i přesvědčení o nezbytnosti rychlého vypracování projektu přechodu k novému hospodářsko-politickému řádu.

Rozhodující slovo v autorském týmu měli tři mužové, kteří i v Československé republice zaujali výsostná postavení v hospodářském životě – Jaroslav Preiss jako vrchní ředitel vůdčího peněžního ústavu (Živnostenská banka), špičkový funkcionář podnikatelských organizací a expert prezidenta Masaryka v hospodářských otázkách; Alois Rašín jako první ministr financí, autor měnové odluky a reformy; Vilém Pospíšil jako ředitel Městské spořitelny pražské a od roku 1926

75 PEROUTKA. *Budování státu. Československá politika v letech popřevratových. 1.* Praha 1933, s. 24–25.

76 Ervín Červinka (ředitel cukrovaru, předseda Katolicko-národní strany konzervativní); Matuš Dula (předseda Slovenské Národní strany, advokát, finančník), Cyril Horáček (národohospodář, Československá strana agrární), Mořic Hruban (advokát, předseda Katolické strany národní na Moravě); Adolf Prokůpek (statkář, Československá strana agrární); František Staněk (statkář, místopředseda Československé strany agrární); František Udržal (statkář, Československá strana agrární), František Zíka (národohospodář, vazba na Československou stranu agrární). Složení národního výboru ke 28. 10. 1918 srv. tablo dostupné online na stránkách poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky <https://www.psp.cz/sqw/hp.sqw?k=2008&z=11914> [cit. dne 30. 1. 2025].

guvernér cedulové banky. Jejich „zásluhy“ byly zmnoženy organizačními aktivitami na půdě prvního zákonodárského sboru republiky (Revolučního národního shromáždění) i mimo něj ve prospěch právě konstituovaného státu (půjčka národní svobody, bankovní půjčky státu). Vedle Preisse, Rašina a Pospíšila byli členy Revolučního národního shromáždění ještě další tři tvůrci projektu. Složení skupiny tvůrců projektu hospodářsko-politických změn odráží enormní vliv zájmové sféry peněžnictví (viz níže). Živnostenská banka se jednoznačně stala hlavním činitelem ve formulování hospodářské politiky státu a také z ní nejvíce profitovala.

Obsah ekonomického tranzičně-transformačního projektu se stal po 28. říjnu předmětem dalšího promýšlení. Nepracovalo se s ním ovšem jako s celkem, řešily se jednotlivé dílčí problémy a principy. Diskuse mezi politiky, politickými stranami a národohospodáři na půdě Revolučního národního shromáždění (1918–1920) směřovaly k precizaci a způsobu jejich praktické realizace. Rozprav se účastnily všechny parlamentní politické strany. Novum představovala skutečnost, že se do nich zapojili i reprezentanti Slovenska.⁷⁷ Nelze nicméně pochybovat o tom, že průrazná síla českých hluboce proorganizovaných ekonomických lobby byla výrazně rozhodující.

Spory o konečnou podobu jednotlivých hospodářských opatření československého státu, jakož i značné množství do parlamentních a dalších diskusí zapojených mluvčích, byly logickým vyústěním vysoké zájmové fragmentace československého politického spektra. Odrážely mohutnější sociální pohyb směrem doleva, tedy sociální otřesy, jež rezultovaly jednak v rozštěpení sociální demokracie a konstituování poměrně silné komunistické strany, jednak v nacionálním pnutí mezi novými českými/československými vládnoucími elitami a politickými reprezentacemi národnostních menšin.

Závěrem je na místě vyzdvihnout, že projekt tranzice/transformace hospodářského prostoru českých zemí/Československa vzniklý součinností extrémně úzké skupiny politiky, hospodářsky, sociálně, kulturně i nacionálně fakticky homogenní, a to na podkladě její vlastní iniciativy, se záměrem vyloučit možný zmatek a bezvládí v čase mocenského vakua dokázal po vzniku Československa najít v základních principech konsensus na parlamentní půdě, a reálně i celospolečenský (v českém a slovenském prostředí). Byl totiž průnikem obvykle obtížně slučitelných zájmů. Pod „krytím“ všennárodního prospěchu respektoval v uměřené formě požadavky a přání širokých vrstev obyvatelstva, jež umně

77 Ke slovenskému zastoupení v rámci Revolučního národního shromáždění viz NAVRÁTIL, ed. *Almanach Národního shromáždění*. Praha 1919, s. 11-14; LIPSCHER. Klub slovenských poslancov v rokoch 1918 – 1920. In *Historický časopis*, 1968, roč. 16, č. 2, s. 133-168; TICHÝ. Vznik a personálne zloženie Klubu slovenských poslancov (1918 – 1920). In *Slovenská archivistika*, roč. 32, 1997, s. 82-96.

propojoval se zájmy příslušníků majetných podnikatelských vrstev. Katalyzátorem porozumění a takřka celospolečenského identifikování se s principy tranzičně-transformačního projektu se stala vzedmutá nacionální euforie, vyjádřená heslem „Pryč od Rakousko-Uherska!“. Jako celek znamenal projekt významný krok k naplňování nacionálního emancipačního úsilí Čechů a Slováků, jež dávalo smysl právě zrozenému československému státu.

Dominantní roli ve sféře velkopodnikání hrálo peněžnictví. Nacionálně české peněžní ústavy a jejich představitelé totiž stáli v čele přípravy tranzičně-transformačního projektu a dokázali jeho naplňování využít ve svůj prospěch. Přímými půjčkami státu, organizováním, upisováním půjček ve veřejném prostoru, poskytnutím kvalifikovaného úřednictva, jakož i dalšími úsluhami, především pak průnikem svých exponentů do vrcholových struktur výkonné moci (vlády, hospodářských institucí volených i nevolených) si zabezpečili zásadní vliv na hospodářskou politiku země. Jejich síla v důsledku celní a měnové odluky, nostrifikace, pozemkové reformy, tzv. repatriace akcií a koncentrace kapitálu nebývala, v krátkém časovém úseku, vzrostla. Byla integrována a koordinována kartely bankovními, spořitelními i jinými. Velkopodniků schopných samofinancování bylo ve sféře průmyslu jen velmi málo, a to od doby bývalé monarchie. Banky rozšiřovaly své již před Velkou válkou vzniklé koncerny. Koncernové firmy držely „v šachu“ jednak úvěrováním, jednak nákupem a distribucí akcií a také personálním propojováním: do jejich správních rad nechávaly banky volit své zástupce, do svých správních rad přijímaly zástupce koncernových firem (*interlocking directorship*). Spolupráce bankovního kapitálu byla utužována a násobena konsorcií, která dokázala ovlivňovat celá odvětví. Jedním z nejdůležitějších konsorcií, jež dlouhou dobu vázalo stát, bylo konsorcium pro úvěrové operace státní. Bez jeho prostřednictví a garancí by se státu v prvních letech jeho existence nedařilo získat nezbytné zahraniční půjčky na dovoz potravin a surovin. Stát se sice snažil uvolnit ze sevření bank, zejména banky Živnostenské, avšak významný vliv finančního kapitálu ve státě, jehož průmysl byl po celé meziválečné období trvale podkapitalizován, přetrvával. Neobyčejná moc bank v meziválečném Československu neměla v mezinárodním měřítku obdoby. Významně k tomu přispěla skutečnost, že právě peněžní ústavy se účastnily konceptualizace poválečné tranzice/transformace a následně se zařadily mezi její hlavní realizátory. Není přehnaným tvrzením, že první Československá republika může být označena za stát bankovního kapitalismu.

Zbývá již jen nabídnout odpověď na otázku, proč se ekonomický tranzičně/transformační projekt jako celek nedostal na pořad jednání parlamentu, popř. vlády a nestal se součástí oficiálního diskursu představeného veřejnosti, již byl předkládán vpravdě „salámovou“ metodou (po částech, autonomně), a proč byl zveřejněn až s letitým zpožděním. Podle našeho názoru je tato skutečnost lo-

gická, byť v historiografii nepojmenovaná. V počátcích nepochybně hrála svou roli vazba na Maffii. Po říjnovém převratu roku 1918 se jako klíčové ukázaly politická moudrost a prozíravost. Projekt a jím nesené principy měly „šanci na život“ jako anonymní, aktuálně se rodící v hektickém běhu událostí a atmosféře všenárodní shody, než jako produkt spiklenecké, sociálně a ekonomicky exkluzivní skupiny propojené se zájmy světa peněz a podnikání.

O autoroch / About the authors

Prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc.

Národní zemědělské muzeum, s. p. o.

Kostelní 1300/44, 170 00 Praha 7

Česká republika

e-mail: eduard.kubu@ff.cuni.cz

<https://orcid.org/0000-0002-7003-5538>

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56268759300>

PhDr. Barbora Štolleová, Ph.D.

Ústav historie

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1

Česká republika

e-mail: barbora.stolleova@ff.cuni.cz

<https://orcid.org/0000-0002-4984-7099>

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57202073389>

Zoznam použitých prameňov a literatúry / List of references and literature

Primárne zdroje / Primary sources

Archívy a archívne pramene / Archives and Archives sources

Archiv České národní banky

- fond Svaz bank
- fond Národní banka Československá

Národní archiv

- fond Ústřední svaz československého průmyslu

ZEDHIA. Zentraleuropäisches digitales wirtschafts- und gesellschaftshistorisches interaktives Archiv

Dobová tlač / Press

Compass. Finanzielles Jahrbuch, Österreich-Ungarn, roč. 1918, 1919.

Národ, 1917–1918, roč. 1-2.

Národní listy, 1915–1919, 1929, roč. 55-59, 69.

Obzor národohospodářský, 1915–1918, 1926, roč. XX. – XXIII., XXXI.

Odborové sdružení československé. Ústřední korespondenční a statistický časopis českoslov. odb. a vzdělávacích spolků, 1916, roč. 20.

Právo Lidu, 1915–1918, roč. 24-27.

Venkov, 1915–1918, roč. 10-13.

Edície prameňov a publikované pramene / Source editions and Published editions

HODÁČ, František. O náš hospodářský program. In *Obzor národohospodářský*, 1926, roč. XXXI., leden, s. 1-38.

HOCH, Karel. Hospodářský stav čsl. státu při jeho vzniku (Z chystané biografie dra A. Rašína). In *Modrá Revue. Politika, hospodářství, kultura*, 1933, č. 4, 1. 3. 1933, s. 49-51.

ILLNER, Felix. *Živnostenský pomocný úvěr poválečný*. Praha: nákladem Jednoty založen 1917.

NAVRÁTIL, Michal, ed. *Almanach Národního shromáždění*. Praha: Josef Mrkvička, 1919.

Paměti Dr. Aloise Rašína. Z otcových zápisků sestavil Dr. Ladislav Rašín. Brno: Bonus, 1994.

PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu. Československá politika v letech popřevratových. 1.* Praha: Fr. Borový, 1933.

POSPÍŠIL, Vilém. Před desíti lety. K počátkům naší měnové úpravy. In PIMPER, Antonín, ed. *Almanach československého peněžnictví v prvním desetiletí Československé republiky*. Praha: Peněžní sekce všeúřednického odboru Čs. N. D., 1928, s. 23-28.

POSPÍŠIL, Vilém. *Půlstoletí Městské spořitelny pražské (1875–1925)*. Praha: Městská spořitelna pražská, 1925.

REBEC, Tomáš. *Rád živnostenský. Vydání textové se zřetelem k příslušným zákonům a nařízením*. Praha: České lidové knihkupectví a antikvariát (Josef Springer), 1912.

REBEC, Tomáš. *Úplný řád živnostenský. Kommentar pro potřebu praktickou. Se zvláštním zřetelem na judikaturu, sněmovní materiále a průvodní předpisy, vydání druhé, opravené*. Praha: Ed. Grégr a syn, 1911.

Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich, Jg. 1868, XXXVIII. Stück, dostupné online: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=1868&pos=269&size=45> [cit. dne 18. 8. 2025].

SOUKUP, František. 28. říjen 1918. *Předpoklady a vývoj našeho odboje domácího v československé revoluci za státní samostatnost národa*, sv. 2. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (Ant. Svěčený) v Praze; Orbis, tiskařská, nakladatelská a novinářská akc. společnost v Praze 1928.

ŠÁMAL, Přemysl. Hrst květů na hrob přítele. In FOUSEK, František; PENÍŽEK, Josef a PIMPER, Antonín, ed. *Rašínův památník*. Praha 1927, s. 90-91.

ŠPITÁLSKÝ, Josef a KUBŮ, Eduard, ed. a ŠOUŠA, Jiří, ed. *Paměti*. v tisku.

Tablo Českého národního výboru v den převratu 28. října 1918, dostupné online: <https://www.psp.cz/sqw/hp.sqw?k=2008&z=11914> [cit. dne 30. 1. 2025].

Zákonník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené, 1917, dostupné online: <https://is.muni.cz/do/1499/el/estud/praf/ps09/dlibrary/web/rs.html> [cit. dne 6. 1. 2025].

Sekundárne zdroje / Secondary sources

Monografie a zborníky ako celok / Monographs

- ČIŽINSKÝ, Jan. *Nostrifikace průmyslových podniků v českých zemích 1918–1929*. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav hospodářských a sociálních dějin 2006.
- HOLEC, Roman a HALLON, Ludovít. *Tatra banka v zrkadle dejín*. Bratislava: AEPRESS, 2007.
- HORČIČKA, Václav a kol. *Cizí páni na české půdě: pozemková reforma v meziválečném Československu na statcích cizích státních příslušníků*. Praha: Agentura Pankrác, 2021.
- HRONSKÝ, Marián. *Slovensko pri zrode Československa*. Bratislava: Pravda, 1987.
- KAUCKÁ, Kristýna. „*Taková tlačenička na jednom dvorečku!*“, aneb, *První pozemková reforma na velkostatech Křivoklát, Plasy a Radnice (1918–1938)*. Praha: NZM, 2018.
- KOLÁŘÍK, Jaroslav. *Peníze a politika. Karel Engliš, bojovník o stabilizaci*. Praha: Fr. Borový, 1937.
- KUKLÍK, Jan. *Příběh československé ústavy 1920, I., Příprava a přijetí ústavy*. Praha: Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolinum, 2020.
- KUKLÍK, Jan. *Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha: Auditorium, 2010.
- LACINA, Vlastislav. *Formování československé ekonomiky 1918–1923*. Praha: Academia 1990.
- PAULOVÁ, Milada. *Tajný výbor Maffie a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916–1918*. Praha: Academia, 1968.
- PŠENIČKOVÁ, Jana. *Zbytkové statky v Čechách: 1918–1948*. Praha: Státní ústřední archiv, 1998.
- TOMEŠ, Josef a kol. *Český biografický slovník XX. století. sv. 1-3*. Praha 1999.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách / Articles in Journals, Chapters in Monographs

- BAŽANTOVÁ, Ilona. Návrh tzv. Hospodářského zákona z roku 1918 a jeho aplikace. In kol. autorů. *Republika v pohybu*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2022, s. 15-58.
- GALANDAUER, Jan. Ideový zápas o ekonomickosociální strukturu československého státu v letech 1917 – 1918. In *Československý časopis historický*, 1979, roč. 27, č. 4-6, s. 681-703.
- HÁLEK, Jan. Diplom pro Maffii. In *Časopis Národního muzea, řada historická*, 2014, roč. 183, č. 1-2, s. 49-64.
- HOLEC, Roman. Hospodářský vývoj Slovenska bezprostředně po vzniku Československa v kontexte česko-slovenských vztahů. In *Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Zv. 1*. Praha: HU AV ČR, 1999, s. 273-278.
- HOLEC, Roman. Hospodárstvo. In KOVÁČ, Dušan. *Slovensko v 20. storočí. 2. zväzok. Prvá svetová vojna 1914 – 1918*. Bratislava: Veda 2008, s. 99-132.
- HRONSKÝ, Marián. K slovenskej politike v období prvej svetovej vojny (1914 – 1918). In *Historický časopis*, 1969, roč. 17, č. 4, s. 473-514.
- JANČÍK, Drahomír. Pozemková reforma – nástroj nacionálního přerozdělení půdního fondu. In KUBŮ, Eduard a JANČÍK, Drahomír, eds. *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945)*. Praha: Dokořán, 2011, s. 275-338.
- KOVÁČ, Dušan. Společnost na Slovensku v dynamickej fáze svojho vývoja od konca 19. storočia do roku 1945. In KOVÁČ, Dušan a HANULA, Matej a kol. *Z monarchie do republiky a z demokracie do totality. Spoločnosť na Slovensku od konca 19. storočia do roku 1945*. Bratislava: Veda 2022, s. 11–32.
- KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Slovenská národná rada roku 1918. In *Historický časopis*, 1969, roč. 17, č. 2, s. 177-197.

- KRAMÁŘ, Jan. K počátkům českého národohospodářského tisku. In *Paginae historiae: sborník Národního archivu*, 2010, roč. 18, s. 101-132.
- KUBŮ, Eduard. Za sjednocenou nacionálně českou bankovní frontu (Založení Svazu českých bank a jeho činnost v období rakousko-uherské monarchie). In *Z dějin českého bankovníctví v 19. a 20. století. Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica*, 5/1997, Studia historica XLVII, Praha 2000, s. 139-161.
- KUBŮ, Eduard a ŠOUŠA, Jiří. Nostrifikace firem: cesta k uchopení hospodářské moci. In KUBŮ, Eduard a JANČÍK, Drahomír, eds. *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945)*. Praha: Dokořán, 2011, s. 339-364.
- KUČERA, Martin. Stručná úvaha o Karlu Kramářovi jako politickém typu. In *Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie*, 2007, roč. 61, č. 3-4, s. 27-32.
- KÜHRER-WILACH, Florian a LEMMEN, Sarah. Transformation in East Central Europe: 1918 and 1989. A Comparative Approach. In *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 2016, Vol. 23, No. 4, s. 573-579. <https://doi.org/10.1080/13507486.2016.1178895>
- LACINA, Vlastislav. Hospodářská politika české buržoazie a vznik Československé republiky. In *Československý časopis historický*, 1984, roč. 32, č. 4-6, s. 668-692.
- LACINA, Vlastislav. Nostrifikace podniků a bank v prvním desetiletí Československé republiky. In *Český časopis historický*, 1994, roč. 92, č. 1, s. 77-93.
- LACINA, Vlastislav. Státprávní koncepce české buržoazie a jejich realizace v letech 1918–1920. In *Sborník k dějinám 19. a 20. století*, 1989, č. 11, s. 5-19.
- LIPSCHER, Ladislav. Klub slovenských poslanců v letech 1918 – 1920. In *Historický časopis*, 1968, roč. 16, č. 2, s. 133-168.
- LUBINSKI, Christina; WADHANI, Daniel R.; GARTNER, William B. a ROTTNER, Renee. Humanistic Approaches to Change: Entrepreneurship and Transformation. In *Business History, Special Issue „Entrepreneurship and Transformations“*, 2023, May, No. 5. <https://doi.org/10.1080/00076791.2023.2213193>
- SLÁDEK, Zdeněk. Československá národní demokracie. In MALÍŘ, Jiří; MAREK, Pavel a kol. *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004, sv. 1*. Brno: Doplněk, 2005, s. 593-616.
- TICHÝ, Ivan. Vznik a personálně složení Klubu slovenských poslanců (1918 – 1920). In *Slovenská archivistika*, roč. 32, 1997, s. 82-96.
- VELEK, Luboš. Zrození politika – Karla Kramáře léta učednická. K problému profesionalizace politiky v habsburské monarchii. In *Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie*, 2007, roč. 61, č. 3-4, s. 15-26.
- VOJÁČEK, Ladislav. Alois Rašín a ti druzí. Právníci při vzniku československého státu. In *Právník*, 2018, roč. 10, s. 812-825.